

Б.А. Тайторина¹ , Д.С. Байсымақова^{1*}

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: binur.a@mail.ru, dana_2274@mail.ru)

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ: ТҮРКИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШІМДЕР

Аңдатпа

Мақала Түркия мен Қазақстан мысалында жергілікті өзін-өзі басқару контекстінде мемлекеттік қызметтің дамуын талдауға арналған. Зерттеу жергілікті биліктің қалыптасуының тарихи алғышарттарын, Конституциялық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ басқаруды орталықтандыруды, сыбайлас жемқорлықты, білікті кадрлардың тапшылығын және азаматтық белсенділіктің әлсіздігін қоса алғанда, заманауи сын-қатерлер мен мәселелерді қамтиды. Екі елдің мемлекеттік қызметті ұйымдастыру және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жұмыс істеу тәсілдеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Жергілікті биліктің автономия дәрежесіндегі айырмашылықтарға, лауазымды тұлғаларды тағайындау және сайлау рәсімдеріне, сондай-ақ өкілді органдардың рөліне ерекше назар аударылады. Анықталған ерекшеліктер негізінде есептілікті күшейтуді, азаматтық қатысуды кеңейтуді және кадрлық әлеуетті дамытуды қоса алғанда, жергілікті басқару шеңберінде мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсынымдар тұжырымдалды. Зерттеу нәтижелері жергілікті басқарудың тиімділігін арттыруға және азаматтардың мемлекеттік билік институттарына деген сенімін нығайтуға бағытталған.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, этика, этикалық стандарттар, ұйымдық-құқықтық мәдениет, генезис, эволюция, жергілікті басқару.

Б.А. Тайторина¹, Д.С. Байсымақова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА В КОНТЕКСТЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ТУРЦИИ И КАЗАХСТАНА

Аннотация

Статья посвящена анализу развития государственной службы в контексте местного самоуправления на примере Турции и Казахстана. Исследование охватывает исторические предпосылки формирования местной власти, особенности конституционного регулирования, а также современные вызовы и проблемы, включая централизацию управления, коррупцию, дефицит квалифицированных кадров и слабую гражданскую вовлечённость. Проведён сравнительный анализ подходов обеих стран к организации государственной службы и функционированию органов местного самоуправления. Особое внимание уделено различиям в степени автономии местных властей, процедурам назначения и избрания должностных лиц, а также роли представительных органов. На основе выявленных особенностей сформулированы практические рекомендации по совершенствованию системы государственной службы в рамках местного управления, включая усиление подотчётности, расширение гражданского участия и развитие кадрового потенциала. Результаты

исследования направлены на повышение эффективности управления на местах и укрепление доверия граждан к институтам государственной власти.

Ключевые слова: государственная служба, этика, этические стандарты, организационно-правовая культура, генезис, эволюция, местное самоуправление.

B.A. Taitorina¹, D.S. Baisymakova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PUBLIC SERVICE IN THE CONTEXT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: PROBLEMS AND SOLUTIONS USING THE EXAMPLE OF TURKEY AND KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to the analysis of the development of the civil service in the context of local self-government on the example of Turkey and Kazakhstan. The study covers the historical background of the formation of local government, the features of constitutional regulation, as well as modern challenges and problems, including centralization of governance, corruption, shortage of qualified personnel and weak civic engagement. A comparative analysis of the approaches of both countries to the organization of public service and the functioning of local governments has been carried out. Particular attention is paid to differences in the degree of autonomy of local authorities, the procedures for appointing and electing officials, as well as the role of representative bodies. Based on the identified features, practical recommendations are formulated for improving the public service system within the framework of local government, including strengthening accountability, expanding civic participation and developing human resources. The results of the study are aimed at improving the effectiveness of local governance and strengthening citizens' trust in government institutions.

Key words: public service, ethics, ethical standards, organizational and legal culture, genesis, evolution, local government.

Негізгі ережелер.

Жергілікті өзін-өзі басқару азаматтардың жергілікті басқаруға қатысуын және жергілікті қажеттіліктерді тиімдірек қанағаттандыруды қамтамасыз ететін мемлекеттің демократиялық құрылымының ажырамас бөлігі болып табылады. Түркия мен Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуы әртүрлі тарихи негізге ие, бұл басқарудың ағымдағы модельдері мен институционалдық механизмдердің ерекшеліктерін анықтайды. Екі елде де биліктің айтарлықтай орталықтандырылуы байқалады, әсіресе Түркияда, мұнда губернаторлар орталық үкімет тарапынан тағайындалады. Қазақстанда әкімдердің вертикальға тәуелділігі сақталуда.

Негізгі мәселелер ретінде сыбайлас жемқорлық, кадрлардың жеткіліксіз біліктілігі, азаматтардың әлсіз қатысуы және жергілікті органдардың қызметіндегі шектеулі ашықтық қалып отыр. Жергілікті басқарудың тиімділігін арттыру өзін-өзі басқару органдарының дербестігін кеңейту, сайланған тұлғалардың жауапкершілігін күшейту, билік деңгейлері арасындағы үйлестіруді жақсарту және азаматтық қатысу тетіктерін енгізу арқылы мүмкіндік артады.

Мақалада мемлекеттік реформалау бойынша шаралар ұсынылған: тағайындаудың конкурстық тетіктерін енгізу, ұйымдастырушылық мәдениетті арттыру, кәсіби құзыреттер мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы құралдарды дамыту.

Kіріспе

Жаһандық саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында демократиялық басқарудың негізгі институты ретінде жергілікті өзін-өзі басқарудың маңыздылығы артып

келеді. Жергілікті жерлерде органдардың тиімді жұмыс істеуі азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға ықпал етеді, жергілікті мүдделерді есепке алуды қамтамасыз етеді және аумақтардың тұрақты дамуына жағдай жасайды. Сонымен қатар, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі мемлекеттік қызметтің рөлі ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені бұл жергілікті жерлерде саясатты жүзеге асыратын және орталық билік пен халық арасындағы өзара іс-қимылды қамтамасыз ететін мемлекеттік қызметкерлер.

Осы зерттеу Түркия мен Қазақстан мысалында жергілікті өзін-өзі басқару контекстіндегі мемлекеттік қызметті салыстырмалы талдауға арналған. Екі ел тарихи-құқықтық дамудың әртүрлі жолын өткенімен, ұқсас сын-қатерлерге тап болып отыр: биліктің жоғары деңгейде орталықтандырылуы, сыбайлас жемқорлық, кадр тапшылығы және азаматтардың жеткіліксіз қатысуы.

Зерттеудің өзектілігі билік деңгейлері арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді модельдерін әзірлеу қажеттілігімен және жергілікті жерлерде мемлекеттік басқару сапасын арттыруға арналған оңтайлы шешімдерді іздеумен айқындалады.

Қазіргі заң, саясаттану және әлеуметтану әдебиеттерінде осы тақырыптың маңызды әзірлемелері бар. Түркия мен Қазақстанның тарихи тамыры мен қазіргі қоғамдық әкімшілігі айтарлықтай ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетеді [1]. Түркияда мемлекеттік қызмет күшті орталықтандыру және орталық биліктің тығыз бақылауы жағдайында жұмыс істейді [2]. Басқару реформаларынан кейін Түркия жергілікті басқару жүйесінде жаңа қиындықтарға тап болды [3]. Түркиядағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары қалалар мен аймақтарды басқаруда шешуші рөл атқарады [4]. Түркиядағы қалалардың тұрақты дамуға көшуі айтарлықтай кедергілермен бірге жүреді [5]. Қоғамдық әкімшіліктің салыстырмалы талдауы тиімді басқару үлгісін анықтауға көмектеседі [6]. Электрондық үкіметте «ЖИ қолдану» муниципалдық қызметтердің жеделдігін арттыруға ықпал етеді [7]. Түрік заң әдебиеттерінде қоғамдық әкімшілікте жасанды интеллектті қолдану мәселелері одан әрі зерттеуді қажет етеді деген тұжырым негізделген [8].

Библиометриялық талдау Қазақстандағы қоғамдық басқару реформаларының динамикасын көрсетеді [9]. Әлеуметтік капитал Қазақстандағы жария кеңестер жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал ететіні дұрыс атап өтілді [10]. Қазақстандағы қоғамдық реформалар ғылыми әдебиеттерге көбірек көңіл бөлуде [11]. Ғалымдар орталықсыздандыру тәжірибесі мен халықаралық тәжірибелер Қазақстандағы жергілікті басқаруды едәуір жақсартып алады деген тұжырымды негіздейді [12]. Сонымен қатар, Қазақстанның мемлекеттік секторында жұмыспен қамту азаматтардың субъективтік әл-әуқатына әсер ететіні атап өтілді [13]. Қазақстанның мемлекеттік секторындағы реформалар тиімділікті арттыру үшін кешенді тәсілді талап етеді [14].

Осы мақаланың мақсаты Түркия мен Қазақстан мысалында жергілікті өзін-өзі басқару контекстінде мемлекеттік қызметтің салыстырмалы талдауын жүргізу, өзекті мәселелерді анықтау және жергілікті басқарудың тиімділігін арттыруға арналған практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Зерттеу аумақтардың тұрақты және демократиялық дамуын қамтамасыз етудегі мемлекеттік қызметтің рөлін түсінуге, сондай-ақ жергілікті билік органдарының автономиясын нығайтуға, кадрлар құрамының біліктілігін арттыруға және азаматтардың өзін-өзі басқару процестеріне қатысуын кеңейтуге ықпал ететін шешімдерді іздеуге бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында құқықтық, институционалдық және салыстырмалы-аналитикалық әдістерді біріктіретін кешенді пәнаралық тәсіл қолданылды. Эмпирикалық базаның негізін Конституциялардың ережелері, заңдар, заңға тәуелді актілер, сондай-ақ ресми мемлекеттік бағдарламалар мен даму стратегияларын қоса алғанда, мемлекеттік қызмет пен жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін реттейтін Түркия мен Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері құрады.

Талдау ресми статистикалық деректерге, мемлекеттік органдардың есептеріне, ғылыми жарияланымдардың материалдарына, сараптамалық бағалауларға, сондай-ақ жария басқару саласындағы халықаралық ұсынымдарға (оның ішінде ЭЫДҰ мен Еуропа Кеңесінің құжаттарына) сүйене отырып жүргізілді. Салыстырмалы құқықтық әдіс екі елдегі жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдастырушылық модельдері мен мемлекеттік қызмет жүйесіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Сапалы талдау нормативтік қайнар көздер мен сараптамалық пікірлердің мазмұнды талдау элементтерімен толықтырылды, бұл мақалада келтірілген тұжырымдар мен ұсыныстардың дұрыстығын қамтамасыз етті.

Нәтижелер мен талқылау

Жергілікті өзін-өзі басқару – кез келген қазіргі заманғы демократиялық қоғамның ажырамас белгісі болып табылады. Әлемдік контексте муниципализм жергілікті өзін-өзі басқарудың әртүрлі үлгілері мен модельдерін қамтитын кең ауқымды парадигма ретінде көрініс табады. Жергілікті өзін-өзі басқару жүйелерінің қалыптасуы көптеген факторларға байланысты. Атап айтсақ: саяси режимге, елде үстемдік ететін билік пен басқару идеологиясына, мемлекеттік құрылым мен әкімшілік-аумақтық бөлініске, ұлттық дәстүрлерге және т.б. байланысты өзгереді. Жергілікті өзін-өзі басқару институты әлемнің барлық дерлік мемлекеттерінде жұмыс істейді, ал XX ғасырдың бірінші жартысынан бастап бұл институт конституциялық деңгейде де көрініс таба бастады.

Осы зерттеудің мақсаты – Түркия мен Қазақстан мысалында жергілікті өзін-өзі басқару контекстіндегі мемлекеттік қызметтің дамуын талдау. Зерттеу шеңберінде мынадай міндеттер қойылады:

Біріншіден, екі елдегі жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік қызметтің алдында тұрған негізгі мәселелерді анықтау (оның ішінде орталықтандыру, сыбайлас жемқорлық, білікті кадрлардың жетіспеушілігі және азаматтардың қатысу деңгейінің төмендігі мәселелері);

Екіншіден, Түркия мен Қазақстандағы мемлекеттік қызмет пен жергілікті өзін-өзі басқару жүйелерін салыстырмалы түрде талдап, әрбір жүйенің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау;

Үшіншіден, екі елдің сәтті тәжірибелері мен халықаралық тәжірибе негізінде жергілікті өзін-өзі басқару контекстіндегі мемлекеттік қызметтің жұмысын жетілдіруге бағытталған ұсынымдар әзірлеу;

Және соңғысы ұсынылған реформалардың жергілікті басқару тиімділігіне және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенім деңгейіне ықтимал әсерін бағалау.

Зерттеу қазіргі таңдағы мемлекеттік қызметтің жергілікті өзін-өзі басқару жүйесімен өзара байланысын кешенді түрде түсінуге және оны жетілдіруге арналған тәжірибелік мәні мен маңызы жоғары ұсыныстар әзірлеуге бағытталған.

Түркияда жергілікті өзін-өзі басқарудың пайда болуы мен дамуының тарихы

Оғыз мемлекеті (IX–XI ғасырлар) – билік көсемдер (бектер) мен халық жиналыстарының (құрылтайлардың) қолында шоғырланған тайпалар конфедерациясы ретінде сипатталады. Бұл басқару құрылымы демократия элементтерінің және халықтың басқаруға қатысуының белгілі бір деңгейін қамтамасыз етті. Жергілікті қауымдастықтар ішкі мәселелерін өздері шеше алатындай едәуір автономияға ие болды. Алайда сюбашылар секілді әскери көс басшылардың ықпалының артуымен жергілікті өзін-өзі басқарудың әлсіреуі байқалды.

Селжұқ сұлтандығы (XI–XIII ғасырлар) – орталықтандырылған басқаруы бар, күшті монархиялық мемлекет болды. Сұлтан абсолютті билікке ие болғанымен, «икта» жүйесі арқылы жергілікті басқаруды делегаттар арқылы жүзеге асырды. Жергілікті билеушілер (әмірлер) салық жинауға және тәртіпті сақтауға жауапты болды. Бұл биліктің орталықсыздануына және жергілікті феодалдардың күшеюіне әкелді, ал бұл өз кезегінде орталық биліктің әлсіреуіне себеп болды.

Осман империясы (XIV-XIX ғасырлар) – әкімшілік құрылымы күрделі мемлекет болды. Ел аумағы бейлербейліктер мен санджақтарға бөлінді. Сұлтан абсолютті билікке ие болғанымен, өңірлерді басқару үшін губернаторларды тағайындады. XIX ғасырдың басында жергілікті басқаруды жаңғыртуға бағытталған реформалар басталды. 1840 жылы жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органдары енгізілді, бірақ олар орталық биліктің бақылауында қалды. Осы кезеңде Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару Осман империясының әкімшілік бөлініс жүйесінде пайда болды. Санджақтар мен вилайеттер тәрізді әкімшілік бірліктер сұлтан тағайындаған шенеуніктер арқылы басқарылды. Жергілікті билік органдары белгілі бір дәрежеде автономияға ие болғанымен, сұлтанның орталық билігіне бағынышты болды. Империя әкімшілік құрылымын дамытып, аймақтық басқаруды тиімді етуге тырысты.

XIX ғасырда Танзимат реформалары (1839–1876) аясында әкімшілік жүйені жаңғыртуға талпыныс жасалды. Жергілікті өзін-өзі басқаруды күшейтуге және жергілікті билік органдарына көбірек өкілеттік беруге бағытталған жаңа заңдар қабылданды. Алайда бұл реформалар шынайы автономияға алып келмеді.

1923 жылы Түркия Республикасы жарияланғаннан кейін президент басқаратын парламенттік жүйе құрылды. 1961 жылғы Конституцияда жергілікті өзін-өзі басқару қағидаттары бекітілді. 1982 жылғы Конституция жергілікті өзін-өзі басқаруды түпкілікті түрде бекітті және муниципалитеттерге нақты өкілеттіктер берді. Қазіргі реформалар орталық және жергілікті билік арасындағы өзара байланысты нығайту мен билікті орталықсыздандыруға бағытталған.

Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі 1840 жылғы алғашқы сайлаулардан бастап қазіргі заманғы реформаларға дейін бірнеше даму кезеңдерінен өтті. Бұл жергілікті басқару жүйесіндегі өзгерістердің үнемі жүріп отырғанын көрсетеді.

Соңғы онжылдықтарда Түркияда билікті орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқару рөлін күшейту үрдісі байқалады. Муниципалитеттердің өкілеттіктерін кеңейтуге және олардың қаржылық тәуелсіздігін арттыруға бағытталған заңдар қабылданды. Алайда жетістіктерге қарамастан, Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару биліктің шектен тыс орталықтандырылуы, автономияның жеткіліксіздігі және азаматтардың шешім қабылдау процестеріне шектеулі қатысуы сияқты мәселелермен бетпе-бет келіп отыр.

Осылайша, Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару тарихы орталықтандыру мен жергілікті билік органдарына көбірек автономия беру әрекеттері арасындағы күрделі өзара байланысты көрсетеді және бұл үдеріс әлі күнге дейін жалғасып келеді.

Түркияда жергілікті биліктің конституциялық реттелуінің ерекшеліктері бірнеше негізгі аспектілермен сипатталады. Түркия Конституциясы басқарудың орталықтандырылған моделін бекітеді, мұнда өкілеттіктердің едәуір бөлігі орталық билік деңгейінде шоғырланған. Бұл жергілікті билік органдары орталық үкімет белгілеген шеңберде әрекет етеді дегенді білдіреді және олардың автономиясын шектейді.

Маңызды ерекшеліктердің бірі – губернаторлардың (вали) орталық үкімет тарапынан тағайындалуы. Губернаторлар кең өкілеттіктерге ие және мемлекеттік саясатты жергілікті деңгейде іске асыруға жауапты. Бұл орталық биліктің жергілікті органдарға бақылауын күшейтеді.

Жергілікті өзін-өзі басқару қызметінің негізгі қағидаттары Түркия Конституциясының 67-бабында көрсетілген. Онда азаматтардың сайлауға қатысу және сайлану, саяси қызметке тікелей немесе саяси партиялар арқылы араласу, сондай-ақ референдумдарға қатысу құқығы бекітілген. Сайлау заңдары тікелей өкілдік қағидаттарын басқару жүйесінің тұрақтылығымен үйлестіретіндей етіп әзірленуі тиіс.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдастырылуы мен функциялары заңдармен айқындалады және бұл заңдарды орталық билік өзгерте алады. Осыған байланысты, жергілікті билік органдарының қызметі орталық үкімет белгілеген шектермен шектеледі.

Жалпы алғанда, Түркияда жергілікті билікті ұйымдастыруда бюрократиялық орталықтандыру мен қатаң иерархияға негізделген француз үлгісінің модификацияланған түрі қолданылған. Облыс деңгейіндегі негізгі өкілеттіктер Ішкі істер министрлігінің ұсынысы бойынша Министрлер Кабинеті тағайындайтын губернаторға (вали) тиесілі. Губернатор мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға, үкімет қаулылары мен шешімдерін орындауға және барлық жергілікті органдар мен қызметтердің жұмысын ұйымдастыруға жауапты.

Түркия Конституциясының 123-бабында әкімшілік басқару біртұтас жүйе ретінде сипатталады, оның құрылымы мен функциялары заңмен анықталады. Басқару ұйымы орталықтандыру және жергілікті өзін-өзі басқару қағидаттарына негізделеді. Қоғамдық құқықтық тұлғалар тек заң немесе заңмен тікелей берілген өкілеттік негізінде құрылуы мүмкін.

Қазіргі Түркияда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі күрделі және көпдеңгейлі құрылымнан тұрады, ол әртүрлі типтегі муниципалитеттер мен басқару органдарын қамтиды. Муниципалитеттердің негізгі санаттарына мыналар жатады:

Метрополитендік муниципалитеттер – халқы 750 000 адамнан асатын ірі қалаларда (мысалы, Ыстамбұл, Анкара, Измир) жұмыс істейді. Бұл муниципалитеттерді сайланған мэр басқарады.

Провинциялық муниципалитеттер – халқы 750 000 адамнан аз әкімшілік орталықтарда орналасқан.

Аудандық муниципалитеттер – ірі қалалардың аудандарын және басқа да аймақтарды қамтиды.

Қалалық муниципалитеттер – қалалар мен қалашықтар шеңберінде қызмет етеді.

Әрбір муниципалитет үш негізгі органмен басқарылады: муниципалдық кеңес, атқарушы комитет және мэр аппараты. Муниципалдық кеңес сайланған мүшелерден тұрады және стратегиялық шешімдерді қабылдауға жауапты. Атқарушы комитет бұл шешімдерді мэрдің басшылығымен жүзеге асырады.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың төменгі деңгейінде ауылдар мен қалалық кварталдар орналасқан. Бұл деңгейлерде де басқару органдары бар: мухтар (ауыл старостасы), атқарушы комитет және ауыл кеңесі.

Орталық әкімшілік жергілікті билік органдарының қызметіне бақылау жүргізеді – бұл заңнаманың сақталуын және қызмет көрсетудің сапасын қамтамасыз етуге бағытталған. Егер жергілікті билік органдары заңбұзушылықтарға жол берсе немесе тиімсіз жұмыс істесе, орталық билік олардың жұмысына араласа алады.

Түркия Конституциясы мемлекеттің тұтастығын қорғауға және сепаратизмге жол бермеуге бағытталған қатаң шараларды бекітеді, бұл этностық негіздегі автономияларға қарсы бағытталған. Бұл елдің көпұлтты құрылымында тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Осылайша, Түркиядағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі демократиялық элементтер мен орталықтандырылған бақылаудың үйлесімінен құралған, бұл көпмәдениетті қоғамда тиімді басқаруға жол ашады.

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару институтының генезисі мен эволюциясы

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару тарихы бірнеше ғасырларды қамтиды. Оның негіздері рулық және тайпалық қауымдастықтар дәуірінде қаланды. Көсемдер мен ақсақалдар құрылтайда сайланып, дауларды шешкен және жасақтарға басшылық еткен. Бұл қауымдастықтар кең автономияға ие болды.

1465 жылы Қазақ хандығының құрылуымен дала демократиясының дәстүрлері одан әрі дами түсті. Хан Тәуке тұсында билік тармақтары арасында өкілеттіктерді бөлетін «Жеті Жарғы» заңдары қабылданды.

1718 жылы хандық ыдырағаннан кейін Ресей әкімшілігі қазақ жерін бақылауға алуға тырысты. 1867-1868 жылғы реформалар нәтижесінде ауылдар мен болыстар Ресей империясының әкімшілік бірліктеріне айналды. Соған қарамастан, жергілікті сайлаулар өткізіліп тұрды және халық басқару ісіне қатыса алды.

XVIII–XIX ғасырларда отарлық саясатқа қарамастан дала демократиясының элементтері сақталды. Жергілікті басқару органдары ықпалды болып қала берді.

1917 жылы Алаш Орда құрылып, ол Қазақстанның тәуелсіздігі мен жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуды мақсат етті. Алайда большевиктер төңкерісі бұл бастамаларды тоқтатты. Кеңестік кезеңде басқару жүйесі толық орталықтандырылды. Жергілікті кеңестер партиялық бюрократияның бетпердесі ғана болды.

Тәуелсіздік алғаннан кейін, Қазақстан Республикасының Конституциясының 89-бабында жергілікті өзін-өзі басқару танылып, халықтың жергілікті маңызы бар мәселелерді дербес шешу құқығы бекітілді.

2001 жылғы 23 қаңтардағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заң жергілікті билік органдарының құрылуы, мәртебесі мен өкілеттіктері мәселелерін реттейді.

2025 жылға дейінгі жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасы келесі міндеттерді көздейді:

Жаңа заң қабылдау – «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы», ол ауыл және басқа аумақтық бірліктер деңгейіндегі өкілеттіктерді нақтылауға бағытталған. Бірақ бұл заңның 2001 жылғы заңмен арақатынасы түсініксіз. Егер ескі заңда тек «жергілікті мемлекеттік басқару» ғана қалса, мәслихаттардың мәртебесі даулы болады. Ал жаңа заң қабылданса да, екеуі бір салада қатар жүруі заңнамалық қайшылықтарға әкелуі мүмкін.

Жергілікті бюджеттерді бекіту үдерісіне қоғамдық бақылауды күшейту – бұл онлайн сауалнамалар, қоғамдық сараптамалар арқылы жүзеге асырылмақ. Сонымен қатар халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру көзделген. Алайда азаматтардың белсенділігі төмен, көпшілігі интернет-ресурстарды

пайдаланбайды. Заңда азаматтардың тікелей қатысу формалары (мысалы, жергілікті референдум) қарастырылмаған, бұл тұжырымдамада да көзделмеген.

Жергілікті қауымдастық жиналыстарының өкілеттіктерін кеңейту – ауылдық деңгейдегі жиналыстар өкілді орган – Кеңеске (Кенес) айналдырылды. Кеңес мүшелері 5 жыл мерзімге сайланады. Кеңес төрағасы да өз мүшелері қатарынан сол мерзімге сайланады. Осылайша, ауыл деңгейінде өзін-өзі басқару органы ретінде Кеңес әрекет етеді, ал жоғары деңгейлерде маслихат қалып, мемлекеттік басқару функцияларын атқаруды жалғастырады.

Ауыл әкімдерін тікелей халық сайлауы қарастырылған. Кеңеске әкімнің өкілеттігін тоқтату бастамасын маслихатқа ұсыну құқығы беріледі. Заңнамаға енгізілген өзгерістер арқылы аудандық маңызы бар қалалар мен ауылдар әкімдерін тікелей сайлау енгізілді. Кандидаттарды саяси партиялар да, азаматтар да ұсына алады.

Ауылдық округ әкімі аппаратының орнына жергілікті өзін-өзі басқару әкімшілігін құру көзделіп отыр. Бұл әкімшілікке кең дербестік берілмек.

Ауыл әкімінің аудан әкімімен өзара әрекеті – Концепция бұл өзара әрекетті нақтыламайды, бірақ ол делегаттық функциялар мен жоғары бюджеттерден бөлінетін трансферттердің мақсатты пайдаланылуына қатысты болады.

Фискалдық орталықсыздандыру жүргізу – соңғы жылдары жергілікті өзін-өзі басқарудың кірісін арттыру бағытында қадамдар жасалды. Қазір төртінші деңгейлі бюджет бекітілді, ол Кеңес тарапынан қабылданады.

«Халық қатысатын бюджет» тетігін енгізу – бұл барлық аймақтарда жүзеге асырылады. Халықты белсенді тарту мен ақпараттандыру интернет-ресурстар мен БАҚ арқылы жүргізіледі.

Аудан әкімдерін тікелей сайлау енгізіледі. Кандидаттар саяси партиялар арқылы немесе өзін-өзі ұсыну жолымен қатыса алады.

Маслихаттардың жұмысын жақсарту – отырыстарды онлайн трансляциялау, облыстық маслихаттар құрамын кеңейту арқылы депутаттардың мәртебесін арттыру қарастырылған. Дегенмен, бұл шаралар жеткіліксіз, себебі жаңа партияларды тіркеу қиын әрі депутаттардың сайлануы оппозициялық күштердің қатысуына тәуелді.

Тексеру комиссияларының жұмысын күшейту – қаржыландыру маслихаттың тұрақты комиссиясы арқылы жүзеге асады. Комиссия мүшелерін төрағаның ұсынысымен, Есеп комитетінің келісімімен тағайындау қарастырылған. Кеңеске тексеру нәтижелері ұсынылады және көшпелі онлайн отырыстар өткізу мүмкіндігі жасалады.

Әкімшілік-аумақтық құрылымды жетілдіру – ауылдық округтерді ірілендіру және елді мекендердің мәртебесін белгілі бір критерийлер негізінде өзгерту көзделген.

Аталған модель аумақтық басқарудың төменгі деңгейіне бағытталған, алайда оның жекелеген элементтері кезең-кезеңімен жоғары деңгейлерге де енгізіледі.

Қазақстандық ғалымдардың ұсыныстары мен құқықтық пайымдары [15; 16]. Қазақстан «мемлекеттік» модельді таңдады, мұнда жергілікті өкілді және атқарушы органдар бір уақытта жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару функцияларын атқарады. Осы себепті жергілікті өзін-өзі басқару туралы жеке заң қабылдау орынсыз, өйткені бұл екі заң арасында жүйелік қайшылықтарға әкелуі мүмкін.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» жаңа заң қабылдау анағұрлым орынды болады.

Маслихаттардың, әкімдердің және әкімдіктердің қосарлы мәртебесін нақтылау қажет – олар бір мезгілде мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдары болып табылады. Бұл олардың функциялары мен жауапкершілігін нақтылауға, тиісінше тиімділікті арттыруға сеп болады.

Облыс, республикалық маңызы бар қала және астана өңірлік басқару деңгейі ретінде танылуы тиіс, бұл деңгейде өкілді және атқарушы органдар мемлекеттік басқару қызметін атқара отырып, төменгі деңгейдегі өзін-өзі басқаруды үйлестіру және дамытуға ықпал етуі керек.

Өкілді және атқарушы органдардың қос жауапкершілік жүйесін енгізу қажет:

Тік бағытта: әкімдер мен әкімдіктер – Президентке, Үкіметке және жоғары тұрған әкімге (қызметінен босату, тәртіптік жауапкершілік); маслихаттар – Президентке (өкілеттілігін мерзімінен бұрын тоқтату).

Көлденең бағытта: халық алдындағы жауапкершілік (әкім мен депутатты кері қайтару), әкім – маслихат алдында (сенімсіздік вотумы, өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату).

Сайлау үдерісін жетілдіру бойынша ұсыныстар

Ауыл әкімдерінің тәуелсіздігін арттыру үшін:

Кандидаттарды қоғамдық бірлестіктерге (оның ішінде аймақтық, жергілікті) ұсынуға құқық беру.

Кандидаттарды азаматтар жиналысы немесе жиыны арқылы ұсынуға рұқсат беру.

1% сайлаушының қолдауын барлық кандидаттарға қатысты қолдану.

Аудан әкімін ауыл әкімдерін ұсыну құқығынан айыру, себебі жоғарыдағы шаралар жүзеге асса, кандидаттар жеткілікті болады.

Әкімдерді тікелей сайлау барша деңгейлерге таралуы тиіс.

Маслихаттардың жергілікті өзін-өзі басқару органы ретіндегі мәртебесін іске асыру мақсатында:

а) Партиялық тізімдер бойынша сайланған депутаттық мандаттарды бөлу кезінде партияларға қойылатын 5%-дық шектеу шегін 2%-ға дейін төмендету ұсынылады.

б) Сайлаушылар дауысының 1%-ын жинау талабын енгізбеу қажет. Әділ және ашық сайлау барысында азаматтар өз қалауы бойынша қандай кандидаттарды депутат ретінде көргісі келетінін өздері шешкені жөн.

в) Тәуелсіз кандидаттарды ұсыну құқығын кез келген тіркелген қоғамдық бірлестіктерге, белгілі бір сандағы (мысалы, 50 адам) азаматтар тобына, сондай-ақ өзін-өзі ұсыну тәртібімен беру ұсынылады [15].

Маслихаттардың рөлі мен бақылау өкілеттіктерін кеңейту:

Қазіргі ғылыми доктринада аудандық және қалалық маслихаттарда тұрақты негізде жұмыс істейтін тұрақты комиссиялар төрағаларын сайлау арқылы тағайындау ұсынылады.

Маслихаттардың әкімдер мен әкімдіктерге қатысты бақылау өкілеттіктерін кеңейту аса маңызды:

а) Маслихат әкімге сенімсіздік білдірген жағдайда, жоғары тұрған әкім немесе Президент сол әкімді қызметінен бірден босатуға міндетті болуы тиіс. Сондай-ақ, жергілікті өзін-өзі басқару функцияларын тиімсіз орындаған жағдайда, сайланған әкімнің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату қарастырылуы тиіс.

б) Маслихатқа әкімдік құрамына немесе оның жекелеген мүшелеріне сенімсіздік білдіру құқығы берілуі қажет. Бұл жағдайда әкім тиісті тұлғаның өкілеттігін тоқтатуға міндетті болады [16].

Жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша референдум өткізу:

Халыққа жергілікті мәндегі аса маңызды мәселелер бойынша жергілікті референдумдар өткізу құқығын беру ұсынылады. Бұл үшін заңда референдумға шығарылмайтын мәселелердің нақты тізбесі бекітілуі тиіс.

Құқықтық, ұйымдастырушылық және қаржылық негізді жетілдіру:

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру үшін құқықтық нормаларды, ұйымдастырушылық іс-шаралар мен қаржылық-экономикалық базаны реформалау қажет. Бұл Концепцияда көзделген міндеттерді толыққанды орындауға және Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару институтының халықаралық стандарттарға сай қызмет етуіне мүмкіндік береді. Мұның өзі демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттілік қағидаттарының жүзеге асуына жол ашады [16].

Мемлекеттік қызметтің рөлі және халықаралық тәжірибе (Қазақстан мен Түркия мысалында)

Мемлекеттік қызмет – жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің негізгі тірегі, себебі ол мемлекеттік саясаттың жергілікті деңгейде жүзеге асуына жауап береді.

Қазақстан мен Түркияда, басқарудың көпдеңгейлі жүйесі бар мемлекеттер ретінде, жергілікті деңгейде мемлекеттік қызметтің тиімділігіне қатысты өзекті мәселелер бар:

- кәсіби кадрлардың жетіспеушілігі – бұл жергілікті бастамаларды іске асыру мен халыққа қызмет көрсету сапасының төмендеуіне әкеледі.

- Орталықтандырылған басқару – Түркияда орталық әкімшілік жергілікті билікке айтарлықтай бақылау жүргізеді, бұл жергілікті шешімдер қабылдауды шектейді. Қазақстанда да биліктің шектен тыс орталықтандырылуы байқалады, бұл жергілікті биліктің дербестігін тежейді.

- Сыбайлас жемқорлық – бұл фактор екі елде де жергілікті билік органдарына деген азаматтардың сенімін әлсіретеді, ресурстарды тиімсіз пайдалануға және қызмет көрсету сапасының төмендеуіне себеп болады.

- Шешім қабылдау процесінің жабықтығы – бұл тұрғындардың наразылығын тудырып, олардың жергілікті басқару ісіне қатысу белсенділігін төмендетеді.

Мемлекеттік қызметті жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар келтіруге болады: мемлекеттік сектордағы ұйымдастырушылық мәдениетті арттыру; мамандарды даярлау және қайта оқыту; сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, ашық тендерлік рәсімдерді енгізу және бюджет шығындары туралы деректерді жариялау.

Жергілікті билік органдарының дербестігін кеңейту, бұл үшін муниципалитеттердің өкілеттіктерін заң жүзінде арттыру қажет.

Азаматтардың өзін-өзі басқару процестеріне қатысуын жандандыру: қоғамдық тыңдаулар, кеңесулер және кері байланыс беруге арналған электронды платформаларды дамыту.

Орталық пен жергілікті билік арасындағы тиімді коммуникация орнату, бұл қызмет көрсету сапасын арттыруға көмектеседі.

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінде мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру Қазақстан мен Түркия сияқты елдерде жүйелі реформалар арқылы мүмкін. Бұл үшін:- жергілікті биліктің дербестігін күшейту;

- Кадрларды кәсібилендіру; -Сыбайлас жемқорлықпен күрес; -Халықты басқару үдерісіне тарту; -Басқару деңгейлері арасындағы үйлесімдікті қамтамасыз ету қажет.

Аталған шаралар тұрақты даму мен тиімді жергілікті басқару жүйесін қалыптастыруға жол ашады [15; 16].

Қорытынды

Түркия мен Қазақстан мысалында жергілікті өзін-өзі басқару контекстінде мемлекеттік қызметті қарау екі елдің тарихи-құқықтық дамуы мен саяси-әкімшілік моделіндегі айырмашылықтарға қарамастан, бірқатар ұқсас мәселелерге тап болғанын көрсетті. Олардың ішінде орталықтандыру, жергілікті органдардың шектеулі дербестігі, кадр тапшылығы, ұйымдық мәдениеттің жеткіліксіз деңгейі және азаматтардың басқару процестеріне әлсіз тартылуы.

Талдау жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дербестігін күшейтуге, мемлекеттік қызметтің ашықтығы мен есептілігін арттыруға, сондай-ақ азаматтық қатысу тетіктерін дамытуға бағытталған кешенді институционалдық реформалардың қажеттілігін анықтады. Мақалада ұсынылған ұсыныстар екі елдің табысты тәжірибесіне және халықаралық тәжірибеге негізделген, бұл оларға практикалық құндылық береді.

Жергілікті басқарудың тиімділігін арттыру құқықтық базаны жетілдіруді, заманауи басқару технологияларын енгізуді, кадрлық әлеуетті дамытуды және билік деңгейлері арасындағы тұрақты өзара іс-қимылды қамтитын жүйелі тәсілді талап етеді. Бұл өз кезегінде демократиялық негіздерді нығайтуға және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сеніміне ықпал етеді.

Авторлардың қосқан үлесі

Тайторина Б.А. зерттеудің жалпы дизайнын әзірлеп, «Нәтижелер мен талқылау» бөлімін дайындады.

Байсымақова Д.С. ғылыми әдебиеттерге шолу жасады, аннотацияны, «Негізгі ережелер», «Кіріспе», «Материалдар мен әдістер» бөлімдерін дайындады және библиографиялық тізімді рәсімдеді.

Алғыс айту

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым Комитеті қаржыландырды (грант №BR27195163 Қазақстан мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін трансформациялау архитектурасы).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Karini, A. (2020). *From the Ottoman Legacy to Modern Public Management Systems: Evidence from Turkey, Kosova and Kazakhstan*. In H. Sullivan, H. Dickinson, & H. Henderson (Eds.), *The Palgrave Handbook of the Public Servant* (pp. 1-20). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03008-7_94

2 Üstüner, Y., & Yavuz, N. (2022). *Public Administration in Turkey*. In A. Farazmand (Ed.), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66252-3_3485

- 3 Tan, E. (2020). Quo vadis? The local government in Turkey after public management reforms. *International Review of Administrative Sciences*, 86(1), 123–140. <https://doi.org/10.1177/0020852317752268>
- 4 Kartal, N., Tuncel, G., & Göktolga, O. (2020). Local Governments and Government of Cities in Turkey. *Journal of Public Administration and Governance*, 5(1), 1-15. <https://doi.org/10.5296/jpag.v5i1.6858>
- 5 Kadirbeyoglu, Z., & Kutlu, R. (2023). Urban Sustainability Transition in Turkey: Drivers and Barriers. *Canadian Journal of Development Studies*, 21(1), 45-62. <https://doi.org/10.1080/02255189.2023.2195156>
- 6 Onder, M., Nyadera, I. N., & Islam, N. (2022). *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration: Concepts and Cases*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5>
- 7 Vrabie, C. (2025). Improving municipal responsiveness through AI-powered image analysis in E-Government. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/2504.08972>
- 8 Uzun, M. M., Yıldız, M., & Önder, M. (2022). Big Questions of AI in Public Administration and Policy. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 31(2), 423–442. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2022.31.1121900>
- 9 Bastyskov, D. H., Smagulova, S. A., Karatayev, M., & Togizbaeva, M. B. (2024). Bibliometric analysis of research on public administration reform. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 141(3), 22–35. <https://doi.org/10.26577/be.2024-149-i3-010>
- 10 Makulbayeva, G., & Sharipova, D. (2024). Social capital and performance of public councils in Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*. <https://doi.org/10.1177/18793665241266260>
- 11 Bastyskov, D., Kulanova, D., & Moldashbaeva, L. (2024). Direction of Study of Public Administration Reforms in Kazakhstan: Bibliometric Analysis. *Economic Series of the Bulletin of the L. N. Gumilyov ENU*, (2), 185–200. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-185-200>
- 12 Maksat, R., Kappasova, G., Altybasarova, M., Begimtaev, A., & Belgibaeva, K. (2024). Enhancing Local Governance in Kazakhstan: Leveraging International Experience and Decentralisation. *Croatian and Comparative Public Administration*, 24(2), 209–228. <https://doi.org/10.31297/hkju.24.2.6>
- 13 Demircioglu, M. A., & Sharipova, D. (2023). Does Public Sector Employment Matter for Subjective Well-being?: The Case of Kazakhstan. *International Journal of Public Administration*, 47(11), 707–722. <https://doi.org/10.1080/01900692.2023.2176516>
- 14 Amagoh, F. E. (2021). A Review of Public Sector Reform. In *Healthcare Policies in Kazakhstan* (pp. 95–112). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-16-2370-7_6
- 15 Жанузакова Л.Т. Правовые основы местного самоуправления в Республике Казахстан // Глобальные изменения: вызовы науки и образования: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 30-летию университета «Туран», 6-7 октября 2022 г. – Алматы: Университет «Туран», 2023. – С.327-333.
- 16 Жанузакова Л.Т. Некоторые вопросы развития местного самоуправления в Республике Казахстан // Маслихат. – 2021. - №3-4. – С.53-60.

References

- 1 Karini, A. (2020). From the Ottoman Legacy to Modern Public Management Systems: Evidence from Turkey, Kosova and Kazakhstan. In H. Sullivan, H. Dickinson, & H. Henderson (Eds.), *The Palgrave Handbook of the Public Servant* (pp. 1-20). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03008-7_94
- 2 Üstüner, Y., & Yavuz, N. (2022). Public Administration in Turkey. In A. Farazmand (Ed.), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66252-3_3485
- 3 Tan, E. (2020). Quo vadis? The local government in Turkey after public management reforms. *International Review of Administrative Sciences*, 86(1), 123–140. <https://doi.org/10.1177/0020852317752268>

- 4 Kartal, N., Tuncel, G., & Göktolga, O. (2020). Local Governments and Government of Cities in Turkey. *Journal of Public Administration and Governance*, 5(1), 1-15. <https://doi.org/10.5296/jpag.v5i1.6858>
- 5 Kadirbeyoglu, Z., & Kutlu, R. (2023). Urban Sustainability Transition in Turkey: Drivers and Barriers. *Canadian Journal of Development Studies*, 21(1), 45-62. <https://doi.org/10.1080/02255189.2023.2195156>
- 6 Onder, M., Nyadera, I. N., & Islam, N. (2022). *The Palgrave Handbook of Comparative Public Administration: Concepts and Cases*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-19-1208-5>
- 7 Vrabie, C. (2025). Improving municipal responsiveness through AI-powered image analysis in E-Government. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/2504.08972>
- 8 Uzun, M. M., Yıldız, M., & Önder, M. (2022). Big Questions of AI in Public Administration and Policy. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 31(2), 423-442. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2022.31.1121900>
- 9 Bastyskov, D. H., Smagulova, S. A., Karatayev, M., & Togizbaeva, M. B. (2024). Bibliometric analysis of research on public administration reform. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 141(3), 22-35. <https://doi.org/10.26577/be.2024-149-i3-010>
- 10 Makulbayeva, G., & Sharipova, D. (2024). Social capital and performance of public councils in Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*. <https://doi.org/10.1177/18793665241266260>
- 11 Bastyskov, D., Kulanova, D., & Moldashbaeva, L. (2024). Direction of Study of Public Administration Reforms in Kazakhstan: Bibliometric Analysis. *Economic Series of the Bulletin of the L. N. Gumilyov ENU*, (2), 185-200. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-2-185-200>
- 12 Maksat, R., Kappasova, G., Altybasarova, M., Begimtaev, A., & Belgibaeva, K. (2024). Enhancing Local Governance in Kazakhstan: Leveraging International Experience and Decentralisation. *Croatian and Comparative Public Administration*, 24(2), 209-228. <https://doi.org/10.31297/hkju.24.2.6>
- 13 Demircioglu, M. A., & Sharipova, D. (2023). Does Public Sector Employment Matter for Subjective Well-being?: The Case of Kazakhstan. *International Journal of Public Administration*, 47(11), 707-722. <https://doi.org/10.1080/01900692.2023.2176516>
- 14 Amagoh, F. E. (2021). A Review of Public Sector Reform. In *Healthcare Policies in Kazakhstan* (pp. 95-112). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-16-2370-7_6
- 15 Zhanuzakova L.T. *Pravovye osnovy mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazahstan // Global'nye izmeneniya: vyzovy nauki i obrazovaniya: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, posvjashhennoj 30-letiju universiteta «Turan», 6-7 oktjabrja 2022 g. – Almaty: Universitet «Turan», 2023. – S.327-333.*
- 16 Zhanuzakova L.T. *Nekotorye voprosy razvitiya mestnogo samoupravleniya v Respublike Kazahstan // Maslihat. – 2021. - №3-4. – S.53-60.*